

ANALIZA CRITICĂ A SURSELOR BIBLIOGRAFICE LA DISCIPLINA ISTORIA ARTELOR

CRITICAL ANALYSIS OF BIBLIOGRAPHIC SOURCES WITHIN HISTORY OF ART DISCIPLINE

TATIANA RAȘCHITOR¹,

doctor în studiul artelor, lector universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CZU 37.016:7.03:002

002:7.03

În activitatea științifică și didactică desfășurată în cadrul disciplinei istoria artelor plastice apar un șir de probleme de documentare și prelucrare a informației. Soluționarea acestor aspecte nu este doar prerogativa profesorului, ci și a studentului. În procesul de învățare studentul urmează să-și dezvolte continuu capacitatea de a găsi, selecta și analiza informația. În articol sunt punctate principalele probleme întâlnite în procesul de documentare la disciplina istoria artelor și metodele de clarificare a acestora; sunt clasificate și prezentate informațiile și sursele bibliografice specifice disciplinei, dar și tehnicile de dezvoltare a gândirii critice aplicabile în contextul descris. Autorul elaborează 3 activități de învățare, în cadrul cărora au fost analizate 4 probleme de documentare.

Cuvinte-cheie: bibliografie, informație, documentare, istoria artelor plastice, analiză, învățare, gândire critică

In the scientific and didactic activity carried out within the art history module there occur some problems with documentation and information processing. Solving these issues is not only the prerogative of the teacher, but also of the student. In the learning process, the student should continuously develop the ability to find, select and analyze information. The article outlines the main problems encountered in the process of documentation in the art history module and the methods of clarifying them; the author classified and presented the information and bibliographic sources specific to the discipline, but also the techniques of developing critical thinking skills applicable to the described context. She has elaborated 3 learning activities, in which 4 documentation problems have been analyzed.

Keywords: bibliography, information, documentation, art history, analysis, learning, critical thinking

¹ traschitor@gmail.com

Introducere

Lectura selectivă și analiza situației în domeniul istoriei artelor plastice prezintă o parte inerentă a procesului didactic. Identificarea și selectarea surselor bibliografice urmează să fie precedată de o analiză riguroasă a acestora. În istoriografia de specialitate de origine românească, rusă și occidentală există numeroase divergențe, lacune, dar și o multitudine de opinii, care urmează a fi luate în calcul și conciliate. În condițiile contemporaneității, o simplă determinare a incoerențelor și eliminare a vidului informațional de către cadrul didactic este insuficientă. Accesibilitatea și volumul imens de informații solicită antrenarea studenților în analiza critică a surselor bibliografice. Astfel, studentul urmează să fie nu doar ghidat, dar și instruit corespunzător, pentru a fi apt de sine stătător să găsească, să analizeze și să reflecte asupra informației acumulate.

În acest scop, este valoros studiul de sinteză al lui Ernst Gombrich, în care găsim un compartiment consacrat surselor bibliografice occidentale – *notă referitoare la cărțile despre artă* și o prezentare a *bibliografiei pe capitole* [1 pp. 638-654]. O selecție a surselor bibliografice occidentale oferă Nadeije Laneyrie-Dagen, pe compartimente sunt grupate domeniile distincte ca *iconografie, iconologie, genuri, estetica, istoria și teoria artelor* [2 pp. 269-272], acestea cuprind informații din evul mediu până în secolul XX. Date despre publicațiile autohtone găsim în studiul semnat de Rodica Avasiloaie [3]. Totuși, aceste lucrări, nu încearcă să analizeze sau să compare informațiile prezentate în cadrul național și global, și nici nu oferă formule metodico-didactice pentru clarificarea acestor probleme. Din păcate, unele manuale și studii de sinteză consacrate istoriei artelor plastice, publicate în spațiul românesc, nu au referințe bibliografice, autorii acestora nu indică trimiteri la citate în text, fie că le lipsește bibliografia selectivă, toate acestea pun la îndoială veridicitatea informației prezentate. Analiza situației în domeniu a identificat următoarele probleme ale documentării la disciplina istoria artelor plastice:

- 1) date cronologice și sau periodizări variate;
- 2) informații contradictorii, eronate asupra unui termen, probleme și personalități;
- 3) date depășite moral (problema actualizării datelor);
- 4) lipsa informațiilor despre o temă, termen, artist sau stil.

Informațiile și sursele bibliografice la disciplina Istoria artelor

Informațiile examinate în cadrul disciplinei istoria artelor pot fi clasificate după proveniență. Astfel, distingem informații primare (originale) și informații secundare (interpretate). Informația primară poate fi colectată prin contemplarea operelor de artă (surse iconografice – picturi, sculpturi, stampe, desene ș.a.), examinarea documentelor de arhivă și criticii de epocă cu privire la *problema studiată, dar și prin explorarea contextului istoric în care a fost creată opera de artă și colectarea declarațiilor făcute de artist, creator* [4]. Informațiile secundare asupra operei de artă, creației unui artist sau unui stil se conțin în publicațiile științifice, ce oferă o perspectivă academică asupra problemei cercetate.

Sursele de informare pot fi tipărite sau electronice. Sursele tipărite, la care ne vom referi în continuare, la rândul lor, se împart în surse de informare primare, secundare și terțiare. Sursele de informare primară sunt monografiile, manuale, *antologii, tratate, scrieri teoretice, publicații periodice, interviuri, mărturii, manifeste* ș.a. [1 p. 639], sursele de informare secundare sunt compuse din biografia artiștilor și studiile de sinteză, iar sursele de informare terțiare sunt lucrările de referință – dicționare, enciclopedii de artă, albume și cataloage expoziționale, valoroase grație materialului iconografic.

Informațiile și sursele bibliografice tipărite sau digitale, selectate sau propuse, urmează să fie: fiabile, credibile, autoritare, relevante și actuale [5 p. 3]. Printre sursele bibliografice tipărite utilizate în cadrul disciplinei istoria artelor plastice putem numi manualele semnate de autorii români ca Constantin Suter, Adriana Botez-Crainic, George Oprescu, Vasile Florea și Vasile Drăguț; multiple monografiile consacrate artei naționale semnate de Tudor Stăvilă, Ludmila Toma, Constantin Ciobanu, Victoria Rocaciuc, Eleonora Barbas și Gheorghie Vida; publicații despre arta plastică universală scrise de John Boardman, Erwin Panofsky, Bertrand Jestaz și John Rewald; tratate despre artă plastică semnate de *Vitruviu, Pliniu cel Bătrân, Cennino Cennini, Leon Battista Alberti, Vasili Kandinski* ș.a. [1 pp. 639-641]; interviurile artiștilor și manifestele scrise ale curentelor de avangardă; studii de sinteză asupra istoriei artelor scrise de Ernst Gombrich, Mary Hollingsworth, Jacek Debicki, Jean-Francois Favre, Dietrich

Grunewald, Antonio Filipe Pimentel, Nadeije Laneyrie-Dagen și Paz Garcia Ponce de Leon; biografia artiștilor cuprinsă în publicații de natură diversă ca revistele *Mari pictori* ș.a.; dicționare și enciclopedii compuse de Vasile Florea, Gheorghe Szekely, Vasile Drăguț, Constantin Prut, Ovidiu Drimba, Ion Șușală, Ovidiu Bărbulescu, Irina Cios și Călin Demetrescu; albume de artă, ce cuprind creația integrală a artiștilor și cataloage expoziționale.

Analiza și reflecția critică – tehnici de învățare

Într-o lume în continuă schimbare și supra-informare studentul urmează să examineze critic informațiile și să fie apt să-și construiască propriile realități. În acest context, este vitală abilitatea de a selecta informația și abilitatea de a analiza și a reflecta critic. În exigențele crescânde ale contemporaneității aceste abilități urmează să fie antrenate și dezvoltate sistematic. În mediul universitar dezvoltarea și aplicarea aptitudinilor sus-numite presupune existența unui demers educațional bazat pe scopuri clare și pe principiul de conexiune inversă, în care procesul de învățare eficientă va fi structurat și logic, urmând trei etape consecutive: evocarea, realizarea sensului și reflecția. Prima fază a învățării unei teme noi – evocarea – presupune discuții premergătoare, incursiune în materie și sondaj. În faza a doua, cea a realizării sensului se asimilează informații și idei noi, studentul va interacționa cu textul și va analiza critic sursele bibliografice. În ultima fază, *studentul se va expune asupra dilemei, va plasa în diverse contexte idei și cunoștințe noi, va respinge datele irelevante/false, și va oferi sens critic, creativ și productiv acelei părți din universul informațional cu care se vor confrunta* [6 pp. 4-11].

Studentii pot fi implicați în analiza critică a surselor bibliografice la disciplina istoria artelor prin diverse tehnici de dezvoltare a abilităților de gândire critică. Printre astfel de tehnici putem cita: *argumente pe cartele, cercetarea împărtășită, colțuri, comerțul cu problemă, discuția ghidată, investigația în grup, revizuirea termenilor-cheie și SINELG*. În continuare, vom oferi activități practice ce vor dezbate problemele enunțate în introducere, care prezintă aplicații practice ale tehnicilor de gândire critică. Aceste practici sunt menite să altoiască studentului abilitatea de a găsi, a selecta, a analiza și a reflecta critic informația.

Problema nr. 1. Periodizarea artei Greciei Antice

Activitatea propusă se va baza pe tehnica *argumente pe cartele*, prin intermediul căreia se va forma deprinderea de a găsi argumente valide în diferite surse bibliografice și de a oferi o eventuală soluție, prin formularea argumentelor logice. Activitatea dată are menirea să încingă curiozitatea și spiritul de observație al studenților. În prima fază profesorul face o mică introducere în temă, formulând o întrebare binară, pornind de la două surse bibliografice, de exemplu, Adriana Botez Crainic și John Boardman (cel mai reputat istoric britanic specializat în arta Greciei Antice). Studenții sunt distribuiți în două tabere adverse, egale cantitativ, fiecare indicându-i-se opțiunea pentru care va pleda. Fiecare grupă primește un suport informațional ce constă din fragmente din textul autorilor citați referitor la periodizarea artei antice grecești și un suport iconografic cu reproducțiile și datele operelor relevante (sec. VIII-VI î.e.n.). Studenții, analizând materialul propus, vor formula 3-4 argumente în favoarea poziției susținute de grup. Argumentele discutate și analizate în cadrul grupului vor fi date citirii, în urma căreia cele două poziții se confruntă. Apoi, studenții își vor exprima atitudinea față de subiect, luând în calcul cele mai bune argumente.

Problemele nr. 2 și nr. 3. Stilul gotic în Franța

Pentru dezbateră acestui subiect vom selecta tehnicile potrivite pentru un material bibliografic controversat, cu ajutorul cărora studenții vor sesiza și formula problema. Pentru această activitate propunem tehnica *comerțul cu problema* sau *investigația în grup*. Activitatea se va desfășura conform algoritmului prestabilit. Profesorul enunță tema – *Stilul gotic în Franța*, relatând subiectul după Erwin Panofsky, prin discuții află ce cunosc studenții despre periodizarea stilului gotic și care sunt sursele de documentare. După încheierea discuției premergătoare, profesorul oferă materialul informativ din istoriografia românească – fragmente din manualele de istoria artelor de Adriana Botez Crainic [7 pp. 250-251] și de Constantin Suter [8 pp. 187-188]. Studenții formează, aleatoriu, perechi. Comparând datele furnizate de autori, fiecare grup urmează să elaboreze un tabel (**Tabelul 1**), în baza căreia să identifice 4-5 probleme.

Tabelul 1. Periodizarea stilului gotic în Franța, după Botez-Crainic și Suter.

-	Etapa	Secolul	Exemple	Caracteristici
Botez-Crainic	Goticul lanceolat	-	Catedrala din Chartres, St. Denis, Sens, Senlis	Turle-clopotniță în formă de lance, edificiu desfășurat pe verticală
Suter		sec. XII – înc. sec. XIII	Catedrala din Laon, Catedrala din Chartres, Catedrala Notre Dame din Paris	Linii clare, ogive ascuțite, plan simplu, abside fără absidiole
Botez-Crainic	Goticul radiant	-	Catedrala Notre Dame din Paris	Echilibrul proporțiilor, armonia ansamblului, rozeta pe fațadă
Suter		sec. XIII – XIV	Catedrala din Amiens, Catedrala din Reims, Saint Chapelle din Paris	Ogive mai puțin ascuțite, stâlpi subțiri, ferestrele mai mari, cu decorații în trefle, rozete de dimensiuni mari
Botez-Crainic	Goticul flamboyant	-	Catedrala din Reims, Catedrala din Amiens	Decorul abundent, dominarea golului asupra plinului și acoperirea golului cu fațade
Suter		mijl. sec. XV – înc. sec. XVI	Biserica Sfânta Treime din Vendome	Decorație supraîncărcată și contorsionată, care dă impresia unor flăcări

Analiza datelor din tabel va reliefa următoarele probleme: 1) autorii utilizează termenul *gotic lanceolat*, derivat dintr-o clasificare a goticului francez, realizată în secolul XIX, care s-a bazat pe forma ferestrelor, astăzi acest principiu este considerat greșit (termenul *lanceolat* a ieșit din uz, fiind înlocuit cu *goticul clasic* sau *goticul matur* [9 pp. 86-87]); 2) *goticul timpuriu* (prima jumătate a sec. XII – 1205) nu este numit de autorii români, aceștia îl identifică cu *goticul lanceolat*; 3) termenul *goticul radiant* (fr. *Rayonnant*, 1240-1350) pare, mai curând, abandonat, dar este utilizat de unii autori care îl plasează între *goticul clasic* și *goticul târziu* sau *goticul flamboyant* [9 pp. 88-90]; 4) lipsa datelor cronologice ale perioadelor de referință în manualul lui Botez-Crainic; 5) lipsa datelor referitoare la durata construcției catedralelor citate; 6) divergența în lista exemplurilor citate pentru fiecare etapă; 7) lipsa unor caracteristici clare și unitare ale etapelor evoluției goticului francez; 8) lipsa referințelor și citatelor în text.

Ulterior, perechile formează grupuri de 4 persoane și discută problemele identificate, mai ales în scopul soluționării incertitudinilor și al rezolvării semnelor de întrebare. Pentru eficientizarea procesului, profesorul le face cunoștință cu textul autoritar pe aceeași problemă, semnat de Erwin Panofsky, Jacek Debicki ș.a., și îi îndeamnă să consulte alte surse bibliografice, ca, mai apoi, să înceapă dezbaterile pe seama problemelor înaintate de studenți. Fiecare pereche scrie câteva întrebări sau probleme pe care cealaltă pereche trebuie să le soluționeze/rezolve. Perechile se interoghează reciproc și își analizează răspunsurile. În final, studenții scriu în timp de 5 minute un rezumat al celor învățate, fie elaborează un tabel de sinteză ce prezintă evoluția *stilului gotic* în Franța [6 pp. 35-36].

Problema nr. 4. Informații lacunare

Una dintre cele mai considerabile neajunsuri ale manualelor de istoria artei, semnate de autorii români, este lipsa temelor consacrate artei ruse și artei secolului XX, în special, artei de după 1945, precum și informații modeste și învechite referitoare la arta preistorică, la pictura grecească și romană antică, dar și date contradictorii cu privire la post-impresionism. Aceste incoerențe pot fi înlăturate doar cu ajutorul monografiilor și manualelor publicate în Occident. O parte din acestea au fost traduse recent în română, astfel putem descoperi mozaicul și pictura murală romană în monografia semnată de Joanne Berry și studiul de sinteză de Paz Garcia Ponce de Leon. Printre sursele bibliografice relevante pentru studiul artei din secolul XX, traduse în română, putem menționa cele semnate de Will Gompertz, Catherine Millet, Cristian Nae, Suzi Gablik și Sarah Thornton. Totuși, numeroase monografii consacrate artei moderne și contemporane, precum cele semnate de Terry Smith, Michael Archer, Kelly Grovier și Daniel Birnbaum, urmează a fi destăinuie publicului românesc.

Pentru conștientizarea acestei probleme și altoirea deprinderii de lucru eficient cu sursele bibliografice, vom aplica tehnica *investigația în grup* sau *SINELG*. Textul pregătit pentru activitate poate cuprinde informații despre istoria stilurilor, studiul temelor abordate, tehnici și alte aspecte practice ale artei sau analiza creației unui artist. Propunem un exemplu, selectăm fragmentul intitulat *Mozaicuri*

din monografia Joannei Berry [10 pp. 162-167]. Inițiem studenții în *Harvard referencing style* pe care îl utilizează autoarea. Lecturând textul, studenții vor nota în text cu simboluri convenite: 1) informația pe care o știți sau credeți că o știți; 2) *informația ce contrazice sau diferă de ceea ce știți sau credeți că știți*; 3) *informația nouă pentru dvs.*; 4) *informația pare confuză și reclamă o documentare suplimentară* [6 p. 90]. După ce se încheie lectura, textul *Mozaicuri* se va analiza din perspectiva semnelor aplicate pe margini. Firește, se va insista asupra semnelor ce marchează o informație ce contrazice cu cunoștințele și experiența anterioară a studentului sau o informație confuză. Informațiile și datele suplimentare despre mozaicul roman urmează a fi colectate individual sau în grup din monografia lui Umberto Pappalardo și Rosariei Ciardiello, tratatul *Despre arhitectură* al lui Vitruviu sau *Istoria naturală* a lui Pliniu cel Bătrân.

Concluzii

Documentarea ocupă un rol semnificativ în procesul de învățare. În mediul academic, selectarea surselor de informare urmează să țină cont de autenticitatea, veridicitatea, autoritatea și actualitatea informației, dar și de diverse tipuri de informații și surse: primare, secundare și terțiare.

Pentru eradicarea informațiilor eronate și contradictorii și altoirea practicilor de lucru cu sursele bibliografice în procesul didactic se pot aplica un șir de tehnici de dezvoltare a gândirii critice, precum: *argumente pe cartele, cercetarea împărtășită, comerțul cu problemă, discuția ghidată, investigația în grup, revizuirea termenilor-cheie și SINELG*.

Totodată, având în vedere numărul semnificativ de lacune și incoerențe, precum și lipsa referințelor și citatelor în manualele românești publicate în anii '60-'80 ai secolului XX, se recomandă elaborarea unui manual nou la disciplina istoria artelor plastice, fiind binevenită traducerea în română a monografiilor occidentale semnate de savanți consacrați.

Referințe bibliografice

- GOMBRICH, E. *Istoria artei*. București: ART, 2016. ISBN 978-606-710-329-8.
- LANEYRIE-DAGEN, N. *Pictura – secrete și dezvăluiri*. București: Enciclopedia RAO, 2004. ISBN 973-7932-23-4.
- AVASILOAIE, R. Resurse de informare în procesul de studii și cercetare: repere în domeniul artelor. In: *Studiul Artelor și Culturologie: istorie, teorie, practică*. Chișinău: Notograf Prim, 2016, nr 2, pp. 250–256. ISSN 2345-1408.
- HAJOVSKY, P. *Guide for Writing in Art History* [online]. Georgetown: Southwestern University [accesat 01.11.2019]. Disponibil: <https://www.southwestern.edu/live/files/4166-guide-for-writing-in-art-historypdf>.
- GOUGH, J. The Critical Evaluation of Bibliographic Web Sources. In: *College Quarterly*, Winter 2008. Toronto, 2008, vol. 11, no 1, 6 p.
- TEMPLE, C. et al. Aplicarea tehnicilor de dezvoltare a gândirii critice. In: *Supliment al revistei Didactica Pro...* Chișinău: Pro Didactica, 2003, nr. 2(8).
- BOTEZ-CRAINIC, A. *Istoria artelor plastice*. Vol. 1. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 2004. ISBN 973-30-2886-X.
- SUTER, C. *Istoria artelor plastice*. Vol. 1. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1963.
- DEBICKI, J. et al. *Istoria artei: Pictură, sculptură, arhitectură*. București: Enciclopedia RAO, 2000. ISBN 973-8175-04-6.
- BERRY, J. *Totul despre Pompei*. București: Enciclopedia RAO, 2008. ISBN 978-973-717-333-1.